

Pri písaní poznámok k Svedectvu

Simon Karlinsky

1990¹

V zápiskoch Lýdie Čukovskej, ktoré mapujú tvorbu a život poetky Anny Achmatovovej, je aj nasledujúca historika. Uznesenie Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu z roku 1946 Achmatovovú označilo za škodlivú spisovateľku a nepriateľku sovietskeho ľudu. Andrej Ždanov, organizátor Stalinovho prenasledovania umelcov a intelektuálov v období po 2. svetovej vojne v známom vystúpení sa o veľkej a milovanej ruskej poetke vyjadril ako o „polo mníške a polo prostitútke, ktorá si pletie zbožnosť so smilstvom“.² Vzápätí sa v tlači rozpútala rozsiahla kampaň s cieľom vyvolať v očiach verejnosti nenávisť voči Achmatovovej a ešte dlho potom na nespočetných verejných zhromaždeniach hanili jej meno a vylučovali ju zo sovietskej kultúry.

Prešlo niekoľko rokov a delegácia hosťujúcich študentov z Anglicka požiadala o stretnutie s Achmatovovou. Na stretnutí sa zúčastnili i predstavitelia strany a v tom čase všemocného Zväzu spisovateľov. Jedného zo študentov zaujímala Achmatovovej reakcia na uznesenie strany a na Ždanovov prejav. Neostávalo jej nič iné, ako vstať a povedať: „Obe záležitosti, to znamená uznesenie Ústredného výboru i prejav súdruha Ždanova, považujem za opodstatnené.“ Študenti dali najavo, že Achmatovovej odpoveď ich „neuspokojila.“

Opis Achmatovovej stretnutia v Čukovskej vyvolal vlnu rozhorčenia: „Čo to boli za Angličania? Dajakí hlupáci alebo grázli?... Človeka tu zadupú pod čiernu zem, dobijú takmer na smrť a oni sa opovážia pýtať: ‚Robilo vám dobre, keď vás mlátili? A ostali vám aj stopy po zlomeninách?‘ A čo naši – prečo dovolili, aby vôbec došlo k tomuto stretnutiu? Veď to bolo neľudské.“³

1 Recenzia knihy *The New Shostakovich*, Ian MacDonald (Boston: Northeastern University Press, 1990). Pôvodne vyšlo v *Times Literary Supplement*, 7. september 1990, s. 949. Pozn. vyd. – Ide o prevzatú kapitolu *Taking Notes for Testimony* z knihy *Freedom from Violence and Lies. Essays on Russian Poetry and Music*, zostavovatelia Robert P. Hughes, Thomas A. Koster a Richard Taruskin, vyd. Academic Studies Press. (2013). V časopise *Kritika & Kontext* vychádza v skrátenej podobe.

2 “Doklad t. Ždanova o žurnalach ‘Zvezda’ i ‘Leningrad,’” *Novyj mir*, 1946, č. 9, xi

3 Lýdia Čukovskaja, *Zapiski ob Anne Achmatovoj*, vol. 2, 1952–1962 (Paris: YMCA-Press, 1980), 8. máj 1954

Lenže študenti tým nemysleli nič zlé. Boli to typickí západní intelektuáli, ktorí počas bezmála celej Stalinovej vlády predpokladali, že pomery v komunistických krajinách sú rovnaké ako v západných demokraciách a ich obyvatelia smú vraviť, čo chcú. Nevedeli si predstaviť to, čo spisovateľ Josef Škvorecký označuje ako „vedeckú metódu premeny mužov a žien na vyľakané myši.“⁴

Jedným z najhodnotnejších aspektov nového životopisu hudobného skladateľa Dmitrija Šostakoviča z pera Iana MacDonalda je rozsiahle dokumentovanie teroru páchaného na sovietskej spoločnosti vrátane umelcov od konca dvadsiatych rokov minulého storočia. Takí nebojácní hľadači pravdy ako Alexander Solženicyn alebo Andrej Sacharov mohli vyrukovať s kritikou systému až po Stalinovej smrti. Kým žil, hrozila im fyzická likvidácia, len čo by si otvorili ústa.

Šostakovič je skvelý príklad, ako možno politickým nátlakom a zastrášaním pripraviť významného umelca o česť i o právo vyjadriť vlastné myšlienky. Ako vážena osobnosť sovietskej kultúry počas takmer celej kariéry a nositeľ Stalinových a Leninových cien sa však v roku 1936 a v roku 1948 opätovne Šostakovič stal objektom zúrivého hanobenia zo strany sovietskeho režimu a médií. V tých časoch žil v ustavičnom strachu, že ho odvedú do gulagu alebo na mieste popravia, a tak spával vo výtahu, aby sa nezobudili deti, keď ho prídu zatknúť. Časy ohrozenia prežil tak, že vydával kajúčne stanoviská a svoju hudobnú tvorbu prispôboval požiadavkám štátom nariadenej estetiky socialistického realizmu.

V šesťdesiatych rokoch nabral odvahu a komponoval hudbu, ktorá poukazovala na konformizmus a antisemitizmus Brežnevovej éry. Svedčí o tom cyklus piesní *Zo židovskej ľudovej poézie* ako aj 13. symfónia inšpirovaná satirickou poéziou Jevgenija Jevtušenka.⁵ Pravda, odvážnejšiu tvorbu sa usiloval obratne striedať s konvenčnejšími a bezpečnými témami, akou bola 12. symfónia velebíaca Lenina a Októbrovú revolúciu, či kantáta *Poprava Stepana Razina* (takisto na Jevtušenkove verše), ktorou banditu a rebela zo 17. storočia mení na politicky uvedomelého protoboľševika a vyznávača leninskej idey triedneho boja. Napriek všetkému v očiach verejnosti skladateľ ostáva verným synom komunistickej strany (do ktorej vstúpil v roku 1960) a lojálnym sovietskym občanom.

4 Josef Škvorecký, *The Engineer of Human Souls*, prel. Paul Robert Wilson (Toronto: Lester & Orpen, 1977), s. 462.

5 *Zo židovskej ľudovej poézie* skomponoval už v roku 1948 a dielo „schovával v zásuvke“ až do roku 1955, keď zavládlo obdobie tzv. odmäku. – Pozn. vyd.

Túto predstavu sa MacDonald usiluje vyvrátiť. Nový Šostakovič je napísaný duchapľne a vynaliezavo, aj keď, ako autor priznáva v úvode, stojí na vratkých základoch. Myslí tým kurióznu knihu Svedectvo. Pamäti Dmitrija Šostakoviča, ktorú v roku 1979 vydal muzikológ Alexander Volkov potom, ako emigroval do Ameriky. Volkov tvrdil, že celý text mu nadiktoval Šostakovič. Bohužiaľ, západní bádatelia čoskoro zistili, že úvodné strany každej kapitoly Svedectva sú slovo po slove prevzaté zo Šostakovičových pamätí, poverených už predtým v knihách a periodikách v Sovietskom zväze. Prirodzene, že skladateľ si nemohol zapamätať staré texty, takže to vrhalo tieň pochybnosti na hodnotu celej knihy. Pochybnosti len vzrástli, keď Volkov vydavateľ odmietol poskytnúť pôvodný rukopis v ruštine na odbornú expertízu.

Keby sa bol Volkov štylizoval skôr do pozície autora Svedectva než do úlohy stenografa a redaktora a keby sa bol vyvaroval „redaktorského vylešľovania textu“ (ako vraví MacDonald), jeho revizionistický pohľad na Šostakovičovo konanie by mal na Západe väčšiu šancu na úspech. Šostakovičova nenávisť voči sovietskemu zriadeniu, falošný a mätúci obsahový zámer 5. a 7. symfónie, jeho život uprostred strachu a mravného rozvratu - to všetko už pred Volkovovou knihou potvrdili spomienky ľudí, ktorí skladateľa dôverne poznali. Patrila k nim Galina Višnevskaja, huslista Rostislav Dubinskij a v televíznom interview aj skladateľov syn Maxim, uvádza MacDonald.

Nový Šostakovič akceptuje (miestami s uznaním) spoľahlivosť Volkovovho Svedectva, no vydáva sa za jeho hranice. Na základe podrobného štúdia Šostakovičovho súborného diela sa MacDonald usiluje dokázať, že počnúc rokom 1931 celá skladateľova tvorba vyjadruje odmietnutie komunizmu a je v nej zobrazené utrpenie utláčaného sovietskeho ľudu. Teraz, za Gorbačova, keď sa mimoriadne víta a podporuje vyrovnávanie so všetkými prípadmi brutality páchanej za stalinizmu, ba dokonca leninizmu, by sa polemika okolo skladateľa mohla uzavrieť tak, že by sa urobili rozhovory s dosiaľ žijúcimi blízkymi priateľmi Šostakoviča, prípadne by sa preskúmal jeho archív v Sovietskom zväze. MacDonald si zvolil odlišný prístup. Pokúša sa demonštrovať skladateľov liberalizmus, humanitárstvo a politický vzdor jednak na opise určitej časti jeho hudobnej tvorby, ktorú porovnáva s úryvkami z literárnych diel otvorene namierených proti realite komunizmu (dva zväzky zápiskov Nadeždy Mandelštamovej, Uväznená myseľ Czesława Miłosza), jednak tým, že nachádza opakujúce sa hudobné motívy, v ktorých identifikuje zakódovaného „Stalina“, „tyraniu“ alebo „výsmech socialistického realizmu“.

MacDonaldova kniha upúta z viacerých aspektov - láskou k Šostakovičovej hudbe i schopnosťou demonštrovať seba sputujúcu povahu mno-

hých Šostakovičových diel, takže človek sa do nich zatúži započúvať. Autor si uvedomuje, že jeho idol trpel sklonom ku komponovaniu bezcenných skladbičiek vhodných nanajvýš pre vystúpenia cirkusových klaunov, ktoré Šostakovič neskôr zaraďoval do svojej symfonickej a komornej tvorby. MacDonald nazýva tieto pasáže „satirické“, hoci ani on si nie je celkom istý, kto či čo je terčom satiry. Najťažšie zo všetkého je však stotožniť sa s tvrdením, že Šostakovič je najvýznamnejší skladateľ 20. storočia, keďže ako jediný zobrazil politický a morálny profil skutočnosti, zatiaľ čo iní skladatelia sa zamerali skôr na formálnu stránku komponovania. Dokonca narazíme na neférové porovnanie Šostakovičovej 5. symfónie, v ktorej MacDonald dekoduje „hlas stoviek miliónov tých... čo v 20. storočí trpeli pod politickým útlakom“, s Čajkovského 6. symfóniou, „kde Čajkovskij hovorí predovšetkým sám za seba“.

V Sovietskom zväze v období pred glasnosťou existovala početná skupina kritikov, ktorí sa špecializovali na dekódovanie revolučných a proticárskych posolstiev v dielach konzervatívnych umelcov (klasikov), napríklad Gogola či Čajkovského. Márna sláva, ale mnohé strany Nového Šostakoviča akoby vyšli z dielne týchto dávno zabudnutých bádateľov. Nie preto, že by ste s tvrdeniami Iana MacDonalda nesúhlasili, ale preto, že zbožné želania tu pričasto nahrádzajú vecnú a historickú precíznosť.

Z ANGLICKÉHO ORIGINÁLU PRELOŽIL LADISLAV MIHÁLIK

Šostakovič so synom Maximom. Moskva, 1965.